

קין ויהודה: מדרש בראשית

זיגמונד פרויד פיתח את תורתו הפסיכולוגית בעזרת אחד המיתוסים היסודיים של המיתולוגיה היוונית: מיתוס אדיפוס. מיתוס אדיפוס ותסביך אדיפוס בעקבותיו מייצגים את היריבות רבת המימדים, שבין הדורות, בין אבות לבנים. אכן, הקונפליקט בין הדורות והמאבק נגד הסמכות קיימים במקרא, ובספר בראשית יש לכך רמז ביחסו של חם לאביו. כפי שהצביעה פרופ' אמדו לוי ולנסי, נבואתו האחרונה של חותם הנבואה, מלאכי (ג, כד), מבשרת את פתרון הקונפליקט: "וְהָשִׁיב לֵב אָבוֹת עַל בָּנִים וְלֵב בָּנִים עַל אָבוֹתָם". תסביך אדיפוס נוכח, אך למרות זאת, ספר בראשית מעמיד בפנינו דגם אחר, את תסביך קין, את רצח האח.

הטקסט והטלסקופ

על פי רוב, כשאנו קוראים טקסט, אנו מנסים להבין אותו תוך שימת דגש על הפרטים, כאילו היינו בודקים אותו במיקרוסקופ כדי לחשוף את הנעלם מאתנו מחמת קוטנו. אלא שלפעמים עלינו להפעיל אסטרטגיה הפוכה, תוך משחק עם ה"זום". כדי להבין את הטקסט חייבים אנו דווקא להתעלם מן הפרטים, ולחפש את המשמעות הכוללת של הספר, כמי שמביט בטלסקופ מהמרחקים כדי לתפוס את התמונה הכוללת. זה ה'גִּשְׁטַלְט' המסתתר מאתנו דווקא מפאת גודלו. את ה'גִּשְׁטַלְט' הכללי הזה חיפש הרמב"ן, ר' משה בן נחמן, שביטא פרספקטיבה רחבת זווית באמצעות ניב לשוני מקסים: "מעשה אבות סימן לבנים". חיי משפחת האבות לדורותיהם, הם דגם היסטורי שעלינו ללמוד כדי לחקות, וארשה לעצמי להוסיף, גם כדי להימנע מליפול שוב במלכודת העבר, בבחינת "מעשה אבות אזהרה לבנים".

לפנינו דגם הסטורי. אך מהו היסוד לדגם זה? מהו אותו גשטלט-על דרכו יכולים אנו לרדת לעומק פשוטו של מקרא? לדעתי זהו העימות בין אחים.

ספר בראשית מלמד אותנו שההסטוריה האנושית מתחילה עם רצח אח: "וַיְהִי בְהִיּוֹתָם בְּשָׂדֵה, וַיִּקָּם קַיִן אֶל הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ" (בראשית ד, ח). בפרשת נח מתואר קונפליקט בין חם לבין שם ויפת אחיו (בראשית ט, כב-כג). ב"לך לך" פורץ ריב בין רועי אברהם לרועי לוט, ואברהם מנסה לשכך אותו: "וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל לוֹט אֵל נָא תְהִי מְרִיבָה בֵּינִי וּבֵינְךָ... כִּי אֲנִישִׁים אֲחִים אֲנֶנְהוּ" (בראשית יג, ח). הקונפליקטים בין האחים נמשכים, בין יצחק וישמעאל ובין יעקב ועשו, ומסתיימים באפוס הגדול של יוסף ואחיו, שאת סיומו אנו קוראים בפרשת "ויגש". התמונה הכללית מתבררת עתה. ההיסטוריה האנושית נתפסת כזירה למלחמות אחים. אך יש לה תיקון וגאולה. יהודה "מתקן" את רצח קין כאשר הוא מכריז בפרשתנו על רצונו להיות עבד במקומו של בנימין: "וְעַתָּה יִשָּׁב נָא עִבְדְּךָ תַּחַת הַנְּעַר

עָבַד לְאֲדֹנָי - - וְהִנְעֵר יַעַל עִם אֶחָיו" (מד, לג). במעשה זה מגלם יהודה את האחוה ואת ה'אחר-יות', את שימת עצמינו במקומו של האחר.

ההפרדה והפיוס

ספר בראשית הוא גם ספר גיאופוליטי. הוא מתאר את הבעייה, אך גם מצביע על הפתרונות שלה. רוב הפרשיות מסתיימות על ידי מעשים סמליים של קביעת גבולות, על ידי הפרדה וחלוקה, למרות הקושי הגדול שיש בדבר. למרות הבטחת ה' (יג, טו): "כִּי אֶת כָּל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה רֹאֶה *לְךָ* אֶתְנַנֶּה *וּלְזֶרְעֶךָ*", פותר אברהם את הקונפליקט עם לוט בקביעה: "הֲפֹרֵד נָא מֵעָלַי אִם הִשְׁמַאל וְאִימָנָה וְאִם הִזְמִין וְאֲשַׁמְאִלָּה" (יג, ט). גם יעקב ולבן נפרדים על ידי קביעת גבול: "עַד הַגֵּל הַזֶּה וְעַד הַמַּצֵּבָה אִם אָנִי לֹא אֶעְבֵּר אֵלֶיךָ אֶת הַגֵּל הַזֶּה וְאִם אַתָּה לֹא תֵעָבֵר אֵלַי אֶת הַגֵּל הַזֶּה וְאַתָּה הַמַּצֵּבָה הַזֹּאת לְרַעָה" (לא, נא). העימות בין יעקב לעשו אף הוא מגיע לפתרון דומה: "וַיִּרְצֶה עֵשָׂו לְקַרְאֲתוֹ וַיִּחַבְּקֵהוּ... וַיִּשְׁקֵהוּ וַיִּבְכּוּ" (לג, ד). זאת פגישה של פיוס, אך גם של פרידה: "וַיֵּשֶׁב בְּיוֹם הַהוּא עֵשָׂו - - לְדִרְכּוֹ שְׁעִירָה" (לג, טז). כך נקבעים הגבולות עם הצאצאים, עמון ומואב, עם ארם ועם בני אדום.

איננו יכולים שלא לראות את הגשטלט המופיע לפני עינינו ממש. ה'אחוה' שבין קין והבל נהרסת ברצח המבשר את המלחמות. מעשה האבות (סימן לבנים), הוא תיקון חטאו של קין, ברדיפה אחרי השלום. האבות הולכים וקובעים את גבולות הארץ על ידי בריתות עם יריביהם, כדי להגיע לידי שלום.

הקונפליקטים בין האחים נפתרים על ידי הפרדה וחלוקה. אולם סיפורי יוסף ואחיו מלמדים אותנו, שיש להפרדה גבול וחייבים אנו גם ללמוד לשבת אחים גם יחד. ההפרדה בין יוסף ויהודה באה לידי ביטוייה הטראגי בתקופה מאוחרת יותר, בפילוג בין מלכות יהודה ומלכות אפרים. סיפורי יוסף היו אכן בחינת "מעשי אבות אזהרה לבנים". כישלוננו של הבית הראשון הוא תוצאה של ההתעלמות מאזהרה זו. יהודה ויוסף היו לשתי ממלכות חלשות שפעמים רבות מדי נלחמו ביניהן. זאת הייתה התחלת הסוף. על הפיוס והפגישה המחודשת קוראים אנו בהפטרה לפרשתנו, הפרשה בה האחים מתאחדים. זהו חזון יחזקאל (פרק לז) על איחוד העם באחרית הימים. אחרי חזון העצמות היבשות, המסמל את תחיית העם בארצו קוראים אנו את מצוות ה' לנביא:

(1) ספר יחזקאל פרק לז

וְאַתָּה בֶן אָדָם קַח לְךָ עֵץ אֶחָד וְכָתֹב עָלָיו לַיהוּדָה...

לְקַח עֵץ אֶחָד וְכָתֹב עָלָיו לְיוֹסֵף...

וְקָרַב אֹתָם אֶחָד אֶל אֶחָד לְעֵץ אֶחָד - - וְהָיוּ לְאַחָדִים בְּיַדְךָ

וכאשר העם שואל אותו לפרש הדברים עונה הנביא בשם ה':

הִנֵּה אֲנִי לֵקַח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִבֵּין הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִלְכוּ שָׁם - -
וְקִבַּצְתִּי אֹתָם מִסָּבִיב וְהִבֵּאתִי אוֹתָם אֶל אֲדַמְתָּם.
וְעָשִׂיתִי אֹתָם לְגוֹי אֶחָד בְּאֶרֶץ בְּהָרֵי יִשְׂרָאֵל...
וְלֹא יִחַצּוּ עוֹד לְשִׁתִּי מִמְּלָכוֹת עוֹד.

ואכן, בהגותם של חז"ל, הגאולה חייבת לבוא דרך פעולותיהם של משיח בן יוסף ומשיח בן דוד גם יחד.

כנראה שתמיד נעמוד בפני בעייתם של יוסף ואחיו, אף שכל פעם תקבל היא נוסח אחר במקצת. תהיה זאת מחלוקת בין קמצא ובר-קמצא, בין חסידים למתנגדים, בין ימין ושמאל או בין דתיים וחילוניים. כשם שבני ישראל חייבים ללמוד להפרד מעשו וליצור יחידה נפרדת, אף אם זה יגרור אותנו לתשלום כואב, כך בדיוק במהופך חייבים אנו ללמוד לחיות ביחד, מבלי להוציא את דבת האחים רעה ומבלי למכור את אחינו.

חירות, שוויון, אחווה?

המהפכה הצרפתית הדגישה שלושה אידיאלים שהם שורשיה של הדמוקרטיה המודרנית: חרות, שוויון ואחווה. מאתים שנות היסטוריה לימדו אותנו שהחרות היא יחסית, והשוויון המוחלט אשלייה. החרות-לכאורה מחפה פעמים רבות על חברה של עבדים הכלואים בשרשראות נראות ובלתי נראות. אף בחברות החופשיות, יש לאדם חרות לעשות מה שאינספור מהפנטים אלקטרוניים מלמדים אותו לרצות. השוויון הוא השוויון הפורמלי, הקיים אף בין השווים יותר לשווים פחות, כיתום ואלמנה, או הזקן והמפגר שבחברתינו המודרנית והמפותחת. אל מול אידיאלים אשלייתיים אלה, מעמיד לפנינו המקרא אידיאל מרכזי אחד, את האחווה, המלמדת אותנו כדברי הנביא מלאכי: "הֲלוֹא אָב אֶחָד לְכָלֵנוּ, הֲלוֹא אֶ-ל אֶחָד בְּרָאֵנוּ, מִדּוּעַ נִבְגַּד אִישׁ בְּאָחִיו?" (מלאכי ב, י).